

men to fire in volleys – has also suffered at the hands of recent critics (here the continuities over the course of the sixteenth century have been pointed out by Bert Hall). Swart has no interest in denying that Maurits was a better tactician or a more successful commander than his father, but he shows here too that William of Orange played his part in a longer development, in particular by significantly increasing the ratio of *arquebusiers* to pikemen in his infantry companies, an idea he may have gleaned from his participation in Huguenot military campaigns of the late 1560s.

There is, by contrast, not much to be said for William of Orange as a strategist, and Swart recognizes the limitations of his case in this regard. The war that Orange directed against the king of Spain's forces was a defensive war, and Swart contents himself with remarking that in the military traditions of the time, one of a commander-in-chief's tasks was to recognize when his resources were such as to enable nothing more than a defensive posture. It is at this point I would have my one criticism of this fine study. Dr. Swart makes use of the resolutions of the States General and of the provincial States, along with military archives that few recent scholars have consulted, but I suggest that a fuller reading of the resolutions – particularly those of the States of Holland – might put the question of strategic choice in a different light: Orange fought a defensive war not because he wanted to, but because the States of Holland would not support the more expensive and more risky offensive war His Excellency would have preferred to fight.

James D. Tracy, University of Minneapolis

Nederveen Meerkerk, E. van, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581-1810* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2007, Amsterdam: Aksant, 2007, 368 blz., €29,90, ISBN 978 90 5260 252 3).

De kernvraag die Elise van Nederveen Meerkerk zich in deze dissertatie stelt is hoe de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt, en de daarmee samenhangende veranderende verdeling in arbeid naar sekse in de pre-industriële periode in de Republiek zich heeft ontwikkeld. Zij onderzocht hiervoor een van de belangrijkste sectoren van de pre-industriële economie, de textielnijverheid. Hierbij is ze niet a priori uitgegaan van een verslechtering van de positie van vrouwen, maar stelt ze de feitelijke veranderingen centraal.

In het eerste hoofdstuk wordt een theoretisch kader geschetst waarbinnen de vraag tot nu toe behandeld is. Achtereenvolgens komen technologische, economische, institutionele en sociaal-culturele verklaringen aan bod. Vervolgens worden in zeven volgende hoofdstukken de veranderingsprocessen die met de verschillende verklaringsmodellen samenhangen behandeld. In hoofdstuk 2, 'Textiel, techniek en technologie' wordt een korte schets gegeven van de technologische veranderingen in de textiel in de onderzochte periode. Technologische veranderingen als zodanig, zo concludeert Van Nederveen

Meerkerk, zijn geen verklaringsgrond voor veranderingen in de arbeidsdeling. Vrouwen waren bijvoorbeeld even geschikt voor de bediening van de tredeweefstoel die het staande getouw verving als mannen, terwijl ze in de praktijk dit werk niet deden.

Bij de bespreking van de feitelijke ontwikkelingen in de textielnijverheid (hoofdstuk 3) komt het bekende beeld naar voren van de opkomst en neergang van de Leidse lakennijverheid en de Haarlemmer linnennijverheid, de verschuiving van de textielproductie naar de buitengewesten Brabant (vooral wol) en Twente (linnen en later katoen) en de geleidelijke verdwijning van de stedelijke textielnijverheid in een plaats als Zwolle in de achttiende eeuw (wol en linnen).

Omdat vanaf het einde van de zestiende eeuw, waar deze studie begint, vrouwenarbeid in de textiel met name het spinnen betrof, onderzoekt Van Nederveen Meerkerk vervolgens vooral de plaats van spinners en spinsters op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4) en de plaats van spinarbeid binnen het gezin (hoofdstuk 6). Tussen deze twee hoofdstukken komen de institutionele en organisatorische veranderingen in de textielnijverheid aan de orde in hoofdstuk 5. Wat betreft de vraag naar de af- of toename van vrouwenarbeid in de textiel komt de auteur met het genuanceerde oordeel dat er geen eenduidig beeld valt te componeren. Evenmin blijkt er van een eenduidige toe- of afname van de onderdrukking van vrouwenarbeid in de Republiek sprake geweest te zijn. Wel constateert ze dat vrouwen een arbeidsreserve vormden, die in slechte tijden het eerst met verminderde mogelijkheden tot werk te maken kreeg. In tijden van hoogconjunctuur werden ze weer gemobiliseerd.

De formele regels binnen de steden, met name die van de gilden, bevorderden arbeidsparticipatie niet. Binnen de bestaande organisatorische en institutionele kaders bestond echter wel de nodige ruimte om aan het arbeidsproces deel te nemen. De inkomsten waren over het algemeen schamel, maar alleenstaande vrouwen konden op deze wijze in ieder geval een zelfstandig bestaan opbouwen (184). Dit had natuurlijk alles te maken met het feit dat wanneer vrouwen, en met name alleenstaande vrouwen, geen loonarbeid zouden kunnen verrichten, ze ten laste van de armenzorg zouden komen. Binnen gezinnen kon de arbeid van de vrouw een belangrijke extra bron van inkomsten vormen, noodzakelijk om te overleven wanneer de man was overleden, en bijzonder welkom in volledige gezinnen om aan het bestaansminimum te ontsnappen. Voor loondiscriminatie als zodanig heeft Van Nederveen Meerkerk geen duidelijke aanwijzingen gevonden, maar aangezien spinnen altijd slecht betaald werd, kwamen de op spinarbeid aangewezen vrouwen wel steeds in de groep met de laagste lonen terecht. Organisatorische en institutionele factoren waren, evenmin als sociaal-culturele veranderingen, van grote invloed op de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

Economische ontwikkelingen hadden de grootste invloed op de arbeidsparticipatie van vrouwen, zo is de conclusie. Gezien de grote verschillen van textielgebied tot textielgebied, is het algemene beeld niet eenduidig. Productiviteitsverhoging in de pre-industriële economie, zo komt duidelijk naar voren – en hierin volgt Van Nederveen Meerkerk Jan de Vries' idee van de *industrious revolution* – kon worden gerealiseerd door een groter deel van het aanwezige

arbeidspotentieel (lees vrouwen) te mobiliseren.

De grote winst van deze dissertatie is dat de vraagstelling zonder enige vooringenomenheid tegemoet wordt getreden. Dat dit leidt tot heel voorzichtige conclusies met betrekking tot veranderingen in de plaats van vrouwen in de textielnijverheid is misschien jammer voor de discussies over dit onderwerp, maar is gezien de grote verschillen van gebied tot gebied bijna onvermijdelijk. Hier komt nog eens bij dat zelfs in de vier plaatsen waar de auteur zich op concentreert omdat de bronnensituatie er relatief goed is (Leiden, Den Bosch, Tilburg en Zwolle) nog steeds vele vragen bij gebrek aan voldoende gegevens onbeantwoord moeten blijven. Mede door de acceptatie van de beperkingen van het materiaal resteert een genuanceerde uikomst.

Bij deze winst moet worden aangetekend dat de studie verder aan breedte en diepte gewonnen zou hebben als ook andere plaatsen en gebieden bij het onderzoek waren betrokken. De bronnen hiervoor zijn aanwezig, zoals de telling van weefgetouwen in Twente uit 1753, de volkstelling in Overijssel uit 1796 en de volledig gepubliceerde Quotisatie van Friesland uit 1749, waar beroepen en vermogens in genoemd worden, alsmede de samenstelling van de gezinnen. Vooral textielstad Harlingen, met haar bontweverij, is de moeite van een verdere analyse waard, al ware het alleen al omdat vrouwen hier amper als spinsters actief waren, maar bovenal als spoelsters. Wat betreft Twente is juist het proto-industriële karakter van dit gebied van belang, met de symbiose van landbouw en textiel. De arbeidsreserve die in de textiel emplot kon vinden in goede tijden bestond hier niet alleen uit vrouwen, maar ook uit mannen die deels in de textiel en deels in de landbouw werkten. Deze kanttekeningen, waarvan het overigens onzeker is of ze tot andere conclusies zouden hebben geleid, laten onverlet dat Van Nederveen Meerkerk er in geslaagd is een genuanceerd beeld neer te zetten dat ook in het internationale debat over loonarbeid van vrouwen nogal eens ontbreekt.

Cor Trompetter, Wolvega

Deursen, A.Th. van, Bruijn, J.R., Korteweg, J.E., *De admiraal. De wereld van Michiel Adriaenszoon de Ruyter* (Franeker: Van Wijnen, 2007, 184 blz., €29,50, ISBN 978 90 5194 282 8); Loo, I. van, Kapitein Trouwhand. *De Zeeuwse jaren van Michiel Adriaenszoon de Ruyter, 1607-1655* (Middelburg: Zeeuws Archief, 2007, 32 blz., ISBN 978 90 74375 13 9); Thijssen, W.C. (ed.), *De Ruyter* (Themanummer Levend Verleden 19 (2007) 3); Den Helder: Helderse historische vereniging, 2007, 80 blz., €9,50, ISBN 978 90 6455 544 2); Vliet, A.P. van, 'Een vriendelijke groetenisse'. *Brieven van het thuisfront aan de Vloot van De Ruyter (1664-1665)*; Franeker: Van Wijnen, 2007, 392 blz., €49,50, ISBN 978 90 5194 291 0).

De vierhonderdjarige geboortedag van Nederlands beroemdste zeeheld Michiel Adriaenszoon de Ruyter op 24 maart 2007 heeft een lawine aan boeken voortgebracht, zoals eerder alleen in het jaar 1907 gebeurde. De hier te